

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง วิัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและป่าไม้ โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ทรัพยากรกับเหตุ-ปัจจัยทั้งจากภายในและภายนอก 2) เพื่อศึกษารูปแบบการใช้ที่ดินและป่าไม้ ผ่านลักษณะการใช้ ผลประโยชน์ที่ได้ ทัศนคติและแรงจูงใจ และปัญหาที่ดำรงอยู่ ทั้งที่เป็นลักษณะเฉพาะ และลักษณะร่วมของท้องถิ่นต่าง ๆ ในมิติเวลาที่ต่างกันของเกษตรกร ที่ทำงานทั้งในและนอกเขตชลประทาน และของเกษตรกรที่ทำสวนยางพารา สวนไม้ผล และเลี้ยงกุ้งกุลาดำ 3) เพื่อศึกษาถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและป่าไม้ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าของประวัติศาสตร์โดยรวมของท้องถิ่น (total history) ในเขตลุ่มทะเลสาบในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา และ 4) เพื่อระดูให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ในการสร้างองค์ความรู้ รวมถึงการทบทวนเพื่อตระหนักรถึงปัญหาและเงื่อนไขความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรดินและป่าไม้ โดยเก็บข้อมูลจากเอกสารมือสอง จากการจัดกลุ่มสนทนา จากการสัมภาษณ์ key informants และจากการจัดสัมมนาร่วมกับชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (qualitative analysis) ทั้งในภาพรวมของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบ และกรณีศึกษาใน 2 ชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า ในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาในปัจจุบัน (พ.ศ.2543) พื้นที่ส่วนใหญ่ (75.51 %) ถูกนำไปใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรคือ ทำสวนยางพารา (42.22%) ทำนา (27.34%) พื้นที่ป่าไม้ (17.97%) ไม้ผล (4.45%) และเลี้ยงกุ้งกุลาดำ (1.24%) โดยพื้นที่สวนยางพารา สวนไม้ผล และป่าไม้อよู่ในเขตภูเขาและくなทางฝั่งตะวันตกฯ พื้นที่ทำงานจะอยู่ในเขตที่รับตอนกลางและที่ราบชายฝั่งทะเล และพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำอยู่ในบริเวณที่ราบชายฝั่งทะเล การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินที่สำคัญของพื้นที่ในช่วง 100 ปีที่ผ่านมาคือ การบุกเบิกพื้นที่ป่าไม้เป็นสวนยางพารา บุกเบิกป่าในที่ลุ่มเป็นที่ทำนา เปลี่ยนจากพื้นที่สวนยางพาราเป็นสวนไม้ผล และจากพื้นที่ทำงานเป็นการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

ระหว่างปี พ.ศ. 2442 - สงกรานต์ครั้งที่ 2 (พ.ศ.2489) ในภาพรวมของลุ่มทะเลสาบวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชนพื้นที่พัฒนาการธรรมชาติเป็นหลัก เพราะทรัพยากรฯ ในขณะนั้น อุดมสมบูรณ์มาก การใช้ประโยชน์ที่ดินหลักของชุมชนยังคงเป็นพื้นที่ป่าไม้ ทำนา ทำสวนยาง สวนไม้ผลและไม้ยืนต้น การบุกเบิกและการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินอยู่เป็นค่อยไป เนื่องจากประชากรยังมีน้อย เป็นอยู่อย่างเรียบง่ายและพ่อเพียงจากทรัพยากร ใช้วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม การเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบตลาดมีจำกัด แม้ว่าจะมีการผลิตข้าวและยางเพื่อขาย แต่เทคโนโลยีและสมัยใหม่ที่ใช้เพื่อช่วยพัฒนาการผลิตและใช้ทรัพยากรมีน้อย การคุณภาพของชั้นบดสูงเมืองหรือสถานี

รถไฟยังลำบากมาก นโยบายรัฐที่สนับสนุนการจับจองที่ดินเพื่อการเพาะปลูก และปัจจัยด้านตลาด ยางและข้าวที่สูงใจ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคนี้ก่อนข้างมาก การที่รัฐ สนับสนุนให้นายทุนจีนบุกเบิกที่ดินเพื่อสักดิ้นอิทธิพลของทุนตะวันตก ทำให้ชาวจีนจำนวนมาก บุกเบิกที่ดินเพื่อทำนาและสวนยางนาด้วย ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน และความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคนี้มีก่อนข้างน้อย

หลังจากส่งครรภ์ 2 เป็นต้นมา ชุมชนลุ่มทะเลสาบมีประสบการณ์เรื่องข้าวยาก มากแพ้ ประกอบกับราคายางดีมาก กระตุ้นให้มีการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนาและสวนยางมากขึ้นแต่ ในช่วงแรกวิธีการบุกเบิกและการผลิตขังเป็นแบบตั้งเดิมอยู่ ใช้แรงงานในครัวเรือน หลังปี พ.ศ.2505 เป็นต้นมา รูปแบบการเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเริ่มเปลี่ยนไป มีปัจจัยภายนอกเข้ามามีอิทธิพลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินมากขึ้น รัฐปรับปรุงการคุมนาคม และมีนโยบายส่งเสริมด้านการเพาะปลูก ทำให้มีการใช้เทคโนโลยีมากขึ้น ชาวนาเริ่มใช้รถแทรกเตอร์ไถนาและรถไถเดินตาม การชลประทานของรัฐขยายเพิ่มมากขึ้นในปี พ.ศ.2513 รัฐส่งเสริมการปลูกข้าวพันธุ์ดี ควบคู่กับการใช้ปุ๋ยและยากำจัดศัตรูข้าว ทำให้ชาวนาต้องเพิ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น เมื่อราคاخ้าวไม่ดี ชาวนาเริ่มประสบภาวะขาดทุน อาการเช่นนี้เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง และมีพื้นที่ถือครองขนาดใหญ่ ชาวนายังคงทำนา ต่อไปได้โดยไม่มีปัญหามากนัก

การใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำสวนยางในช่วง 50 ปีที่ผ่านมานี้เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล โดยในปี พ.ศ.2543 มีมากกว่า 2 ล้านไร่บริเวณลุ่มทะเลสาบหรือเท่ากับ 1 ใน 6 ของพื้นที่ปลูกยางทั้งประเทศ ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายพื้นที่ปลูกยางมาก นอกจากด้านการตลาดยางแล้ว คือ นโยบายรัฐที่ประกาศใช้ พ.ร.บ. กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง สนับสนุนให้ชาวสวนยางใช้ยางพันธุ์ดีและกรุณารักษายาที่ดี นอกจากนี้ ในช่วงปี พ.ศ.2525-2527 รัฐประกาศให้สิทธิ์แก่รายภูรที่บุกเบิกพื้นที่ป่าฯ โดยการออกเอกสารสิทธิ์ทำกิน (ส.ท.ก.) ทำให้มีการบุกรุกป่าเพื่อปลูกยางเพิ่มขึ้นและขยายไปถึงปัจจุบันนี้ สำหรับการดำเนินการ

ประมาณปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ด้วยปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ลุ่มทะเลสาบ การประกอบอาชีพทำนาและทำสวนยางมีปัญหามากขึ้น ประชากรเพิ่มมากขึ้น การเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบตลาดมีมากขึ้น ทัศนคติการใช้ชีวิตเปลี่ยนไป ให้ความสำคัญกับเงินตรามากขึ้น การใช้ประโยชน์ที่ดินเริ่มเปลี่ยนไปเพื่อตอบสนองต่อปัจจัยดังกล่าว มีสวนยางจำนวนมากเปลี่ยนเป็นสวนไม้ผล พื้นที่ที่ทำนาเปลี่ยนเป็นไร่นาสวนผสมและ/หรือเลี้ยงกุ้งกุลาดำ โดยหวังว่าการใช้ประโยชน์จากที่ดินเหล่านี้จะมีรายได้เพิ่มขึ้น จนถึงปัจจุบัน การทำลายป่าและการเปลี่ยนแปลงจากการทำนาเป็นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำได้ส่งผลกระทบทางด้านลบอย่างมหาศาลต่อชุมชนและระบบนิเวศน์ โดยรวม

ชุมชนตะโหนดเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งตระหง่านต่อกันมาอย่างยาวนาน จึงเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ติดกับป่าและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติมาก ปัจจุบัน การใช้ประโยชน์ที่ดินหลักของชุมชนคือ การทำสวนยางพารา ทำนา และทำสวนไม้ผล

ในยุคก่อน (2442-2489) คนในชุมชนอยู่กันอย่างเรียบง่าย อาศัยผลผลิตจากป่าและธรรมชาติเป็นหลัก ข้าวได้จากการทำนาและทำไร่ การทำนา ทำเพียงเพื่อการบริโภค ใช้วิธีการผลิตแบบดั้งเดิมด้วยแรงงานในครัวเรือน ป่าไม้ของชุมชนมีทั้งป่าดันน้ำลำธารและป่าในที่รกร้าง ชุมชนในขณะนี้ใช้ประโยชน์จากป่าในที่รกร้าง ชุมชนมีการจัดการป่าไม้ทรัพย์สินร่วมโดยไม่มีความขัดแย้ง ผลผลิตจากป่าน้ำไปขายให้กับชุมชนที่อยู่ใกล้ทะเลสาบ เมื่อมีทางรถไฟแล้วจึงนำของป่าไปขายที่ตลาดน้ำแก้วและหารเท่า เงินที่ได้นำไปซื้อ กะปี เกลือและหม้อดิน ชุมชนเริ่มนำยางมาปลูกในช่วงปี พ.ศ.2463-64 แต่คนส่วนใหญ่ในชุมชนไม่ได้สนใจที่จะปลูกยางมากนัก แม้ว่ารัฐจะมีนโยบายให้รายจับของที่ดินได้ การบุกเบิกที่ดินของชุมชนยังมีจำกัด เพราะต้องอาศัยกำลังคน ขณะนั้นคนมีน้อย แม้ผลิตได้มากการนำออกไปขายไม่สะดวก และถ้ามีการจับของที่ดิน ต้องเสียค่าธรรมเนียมให้รัฐด้วย การบุกเบิกป่าจึงไม่เป็นปัญหาของชุมชนในยุคนั้น

การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนตะโหนดหลังสังคมโลกครั้งที่ 2 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2544) เปลี่ยนแปลงไปมาก มีการบุกเบิกป่าเพื่อทำสวนยางมากขึ้น เมื่อสังคมส่วนใหญ่ ประสบภัยแล้งที่ดินได้ การบุกเบิกที่ดินของชุมชนยังมีจำกัด เพราะต้องอาศัยกำลังคน ขณะนั้นคนมีน้อย แม้ผลิตได้มากการนำออกไปขายไม่สะดวก และถ้ามีการจับของที่ดิน ต้องเสียค่าธรรมเนียมให้รัฐด้วย การบุกเบิกป่าจึงไม่เป็นปัญหาของชุมชนในยุคนี้ แต่ยังคงผลิตเพื่อปรับเปลี่ยนสภาพภูมิภาคให้ดีขึ้น เช่นเดียวกัน ในขณะนี้ ยางรากดีมาก ผลิตให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกยางมากขึ้นด้วย แต่ยังคงบุกเบิกด้วยแรงงานคน ทำให้ได้เนื้อที่ต่อคนไม่มากนัก การปลูกยางในชุมชนตะโหนดดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและยังคงใช้พันธุ์พื้นเมือง จนกระทั่งปี พ.ศ.2503 รัฐประกาศใช้ พ.ร.บ. กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ทำให้คนในตะโหนดจำนวนมากเปลี่ยนอาชีพจากการทำของป่าขายมาปลูกยางเป็นอาชีพหลัก ระบบการปลูกยางเริ่มเปลี่ยนไป มีการใช้ยางพันธุ์ดี ให้ผลผลิตสูง และมีการใช้ปุ๋ยเคมี ในช่วงแรกชุมชนยังคงบุกเบิกป่าในที่รกร้าง จนกระทั่งปี พ.ศ.2525-2527 รัฐประกาศให้สิทธิแก่รายบุคคลที่บุกเบิกพื้นที่ป่าฯ มีการออกเอกสารสิทธิ์ทำกิน และในขณะนี้ยางมีราคาดี ทำให้มีการบุกรุกป่าสงวนเพิ่มมากขึ้นและขยายไปถึงป่าดันน้ำลำธาร นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาทำให้การบุกรุกทางป่าสงวนรุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับ

ปัจจุบัน การพัฒนาของชุมชนตะโหนดยังคงมีอยู่ แต่ผลผลิตป่าลดลงจนมากทำให้คนในชุมชนไม่สามารถหาของป่าเป็นอาชีพหลักได้อีกแล้ว การทำน้ำมันยางและหางของป่าต้องเข้าไปในป่าลึกมากขึ้น สำหรับสัตว์ป่าที่มีการลักลอบล่ากันอย่างต่อเนื่อง แม้ว่ามีการประกาศเป็นเขตอุตุนิยม พันธุ์สัตว์ป่าแล้ว ทำให้เกนนำในชุมชนตะโหนดตระหนักรถึงปัญหาและได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อชี้ให้ชุมชนส่วนใหญ่เห็นถึงผลกระทบจากการทำลายป่า

ความตื่นตัวและการมีส่วนร่วมของชุมชนตะโภมดมีมานาน ในปี พ.ศ. 2516 แกนนำของชุมชน ได้ประสานงานกับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ฯ ให้เข้ามาตั้งหน่วยพิทักษ์ป่าที่น้ำตกคลานหมื่นจุ๊ย และได้รับการสนับสนุนจากผู้ปกครองห้องที่ ช่วยห้ามปราบไม้ให้คนในชุมชนไปบุกรุกป่า ผลปรากฏว่า การยับยั้งการบุกรุกป่าไม้ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ทำให้แกนนำของชุมชนพร้อมด้วยพระคุณเจ้า วัดตะโภมด ได้ร่วมกันหาแนวทางในยับยั้งการบุกรุกป่าอีกรั้ง ได้มีการpubประหารือกันในวัดตะโภมดบ่อขึ้น และมีผู้สนใจเข้าร่วมมากขึ้น เป็นลำดับ จนเกิดเป็น "สภากาณวัดตะโภมด" ขึ้นในปี พ.ศ. 2538 ภายใต้ปรัชญาที่ว่า "สร้างปัญญา พัฒนาสังคม ระดมความคิด เพื่อชีวิตประชาชน" สภากาณวัดประกอบด้วย องค์กรชาวบ้าน องค์กรทางศาสนา และองค์กรทางราชการ และบทบาทหนึ่งของสภากาณวัดคือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัจจุบันได้ดำเนินการประเด็นความขัดแย้งเรื่องเอกสารสิทธิ์ที่ดิน การคัดค้านการอุด สปก.4-01 ในเขตป่าใกล้ต้นน้ำชาร และล่าสุดได้ร่วมผลักดันแนวคิดจัดการป่าในรูปของ "ป่าชุมชน" ในเขตป่าชุมชนเข้าหัวช้าง และในปัจจุบันได้จัดให้มีการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ชุมชนบางแก้วอยู่ทางฝั่งตะวันตกของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบในที่ราบตอนกลางเป็นชุมชนหนึ่ง ที่มีการใช้ที่ดินเพื่อการทํานามาภิวนา และมีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนหลายกลุ่ม คือ ชุมชนพื้นเพเดิม ชุมชนชาวจีนอพยพ (ปี พ.ศ. 2467) และชุมชนผู้อพยพต่างถิ่นจากจังหวัดใกล้เคียง โดยชุมชนพื้นเพเดิมจะเลือกพื้นที่ที่ทำกินบริเวณที่ราบ ป่าไส และโภดี้แหล่งน้ำ ส่วนคนจีนจะจับของที่ดินเป็นใหญ่เป็นพันไร่ ในอดีตบริเวณตั้งแต่หลังสถานีรถไฟบางแก้วจนถึงหาดใหญ่เต่า มีชาวจีนประมาณ 500 ครัวเรือนในขณะนี้ ส่วนชุมชนของชีพและพื้นที่ทุ่งสงวน เป็นกลุ่มหลังสุด การตั้งถิ่นฐานจริงๆ เริ่มปี พ.ศ. 2486 หลังจากมี พ.ร.บ. จัดสรรที่ดินเพื่อการครองชีพ ในระบบนี้จะจัดสรรที่ดินให้ราษฎรครัวเรือนละ 31 ไร่ 1 งาน

การใช้ประโยชน์ที่ดินหลักของชุมชนบางแก้วในปัจจุบัน คือ การทํานา (มากกว่า 80%) โดยเฉพาะที่ดําบลนาปะขอ รองลงมาทำสวนยางพาราและไม้ผล

ในยุคก่อน (พ.ศ. 2442-2489) ชุมชนพื้นเพเดิมของบางแก้ว ยังคงใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในที่ราบลุ่ม ในน้ำมีปลาอุดมสมบูรณ์มาก การทํานาในสมัยนั้น ใช้วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม ชาวนาที่มีพื้นที่ทํานามากจะเป็นต้องจ้างแรงงานมาช่วยกันเก็บข้าว แรงงานส่วนใหญ่มาจากฝั่ง อำเภอโนนสูง หนองสูง และสิงหนคร ซึ่งแรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เคยเป็นแรงงานจ้างของคนจีนในบางแก้ว การจับจ้องที่ดินของคนจีนเพื่อทํานาในชุมชนบางแก้วจะแตกต่างจากของคนไทย คนจีนจะให้ความสำคัญกับระบบนามาก มีการทำ "นบจีน" และใช้เครื่องจักรในการทํานา ช่วงแรกยังไม่มีโรงสีข้าว จนกระทั่งปี พ.ศ. 2471 คนจีนได้ตั้งโรงสีข้าว จนเริ่มติดปากว่า "โรงสีข้าวใหญ่บางแก้ว" ทำให้การค้าข้าวของชุมชนบางแก้วโด่งดังมากจน "ข้าวบางแก้ว" เป็นที่รู้จักแพร่หลายส่งไปขายถึงกรุงเทพฯ และจังหวัดทางภาคใต้ที่ติดต่อกันมาเลเซีย จากบทบาท

ของคนจีนในพื้นที่ ทำให้คนไทยในชุมชนบางแก้ว รับวัฒนธรรมการผลิตเพื่อขายได้รวดเร็วกว่าในชุมชนอื่นๆ ของลุ่มทะเลสาบ แต่ประมาณปี พ.ศ. 2483-2484 คนจีนต้องขยับขยายออกไปจากพื้นที่บางแก้ว เพราะหลายสาเหตุ ได้แก่ ภูมิปัญญาจากคนไทย ราคาข้าวตกต่ำ รัฐบาลสนับสนุนจอมพล ป. อุตถ์ภูมายห้ามให้คนต่างด้าวถือครองที่ดินทำกินเกินกว่าที่ได้กำหนด และปัญหาภัยในของบริษัทคนจีนเอง

หลังสังค์รุณโอลิมปิกครั้งที่ 2 จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินหลักในชุมชนบางแก้ว ยังคงดำเนินต่อไป แต่รูปแบบการผลิตเริ่มเปลี่ยนไป หลังจากการอพยพออกไปของชาวจีน สิ่งที่หลงเหลืออยู่ไว้ให้คนไทย คือ วัฒนธรรมการผลิตเพื่อขาย การผลิตข้าวเพื่อขายเพิ่มขึ้นจากการขยายพื้นที่ปลูก และการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น หลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา มีการใช้รถแทรกเตอร์และเครื่องจักร วิริยะชลประทานในชุมชนบางแก้ว ช่วงปี พ.ศ. 2511-2514 และที่สำคัญมีการใช้ข้าวพันธุ์ดีควบคู่กับปุ๋ย ยากำจัดศัตรูข้าว จากการใช้เทคโนโลยีในการผลิตข้าวมากขึ้น ทำให้ต้นทุนของชาวนาสูงขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับผลผลิตที่ได้และราคาข้าวแล้วทำให้ชาวนาอู้ในฐานะที่ล้าหลัง นอกจากนี้ การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำนาในชุมชนบางแก้วยังประสบกับปัญหาดินเสื่อมคุณภาพ ปัญหาศัตรูข้าว และขาดแคลนน้ำ แม้ว่าจะมีระบบประทานก็ไม่สามารถแจกจ่ายน้ำได้ทั่วถึงและเพียงพอ เป็นประเด็นความล้มเหลวของนโยบายรัฐ ประกอบกับพื้นที่ถือครองทำนาต่ำกว่าเรือน ลดลงจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้ชาวนาจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ชาวนาบางส่วนเปลี่ยนไปทำไร่นาสวนผสม และปลูกยางพาราแทนในพื้นที่ทำนาที่ดอน และผลกระทบที่สำคัญ คือ ชาวนาละทิ้งนา ปล่อยทิ้งร้างซึ่งมีมากนับเป็นหมื่นไร่ มีชาวนาและลูกหลานในชุมชนจำนวนมากออกไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมในเมืองหาดใหญ่-สงขลา

การมีส่วนร่วมและบทบาทของชุมชนบางแก้วต่อการแก้ปัญหาของชุมชนเอง ไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรแทนจะมีน้อยมาก สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการค์กรชุมชนที่ยังไม่เข้มแข็งพอ เพราะชุมชนยังขาดผู้นำที่เป็นที่ยอมรับและเป็นผู้เลี้ยงดูเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริง

Abstract

The objectives of this research were to: 1) examine processes of land use changes by which relationships among land uses and the causes of change from both internal and external sources were considered; 2) study patterns of land uses through their attributes, benefits received, attitudes, motivations, and the problems that exist at different points of time of the farmers who utilize their land for rice, rubber, fruit trees, and/or shrimp production; 3) investigate the relationship between land use changes and the historical changes around Songkhla Lake Basin during the past century; and 4) stimulate processes of local community participation in building knowledge and understanding the problems, conditions, and the relationships among factors that affect land and forest land uses. Data were obtained from various sources such as secondary documents, focus group discussion, interviewing key informants, and conducting seminars in local communities. Qualitative analyses were used to explain the evolution of land and forest land uses of Songkhla Lake Basin as a whole, and for the two community case studies.

The results showed that the major land uses of the Basin in 2000 were agricultural and forest. Important agricultural land uses were for rubber, rice, fruit trees, and shrimp production. Forest land, rubber and fruit tree production were predominant on the west of the Basin, while rice growing was dominant on the rolling plains and the plain on the east and the west of the Basin. Shrimp production was widespread on the coastal plain. Major land uses changes during the past century (1899-2001) were from forest to rubber plantations, forest on the plain to rice fields, rubber to fruit tree plantations, and from rice fields to shrimp ponds.

From 1899 to the end of World War II (1946), people living in the Songkhla Lake Basin depended mainly on natural resources for their livelihoods, as, during this time, natural resources of many kinds were very abundant. Major land uses were forest, rice cultivation, rubber and some fruit trees. Land use changed only gradually because at this period not many people lived in the Basin, and those who did followed subsistence-type livelihoods, using traditional methods of production. Involvement in the market economy was very limited, mainly due to lack of modern technologies and good transportation. Towards the end of this era, government policies that supported farmers to stake out more land for agricultural production, combined with good market conditions for rice and rubber, began to cause significant changes in land use. One such policy encouraged Chinese capitalists to begin to acquire increased land holdings to protect the Western

capital to play its role in the area, and as a result, the Chinese capitalists were able to stake out a large areas of land for rice and rubber production. Still, during this time the changes to land use, and impacts, were limited.

After World War II, people in the communities of the Basin experienced suffering and increasing awareness of insecurity in life from War and also during this time, modern technology was rapidly growing, resulting in an increased demand for rubber, and thus higher rubber price, which encouraged the local people to open up more land for both rice and rubber production. During the early stages of this period, methods of production were still traditional and mostly family labor was used, and thus the addition of land to the agricultural production was limited. However, after 1962 land use patterns changed, mainly due to government policies to promote agricultural production. The farmers used more new technologies, such as high yield variety rice, pesticides, chemical fertilizers, and tractors, and they also began to provide new, modern irrigation systems - by 1970, irrigated areas of the Basin had expanded significantly. Using green revolution technologies, the farmers started to depend on off-farm factors of production, and thus production costs increased, and farmers also made themselves much more vulnerable to world factors for their livelihoods - if, that is, the price of rice fell, farmers would experience loss. This circumstance has increasingly occurred to small Basin farmers since 1977, especially in the rainfed rice growing areas with many smallholders. In areas where irrigation is provided and the farmers can grow two or three crops a year with larger holdings, they generally perform well enough to survive.

Land devoted to rubber plantations has increased greatly during the past 50 years. By 2001, rubber in the Songkhla Lake Basin occupied a total land area of over 2 million rai (1 ha = 6.5 rai), one-sixth of the rubber area of the country. There were several reasons behind this expansion, but the most important one was the government rubber replanting scheme which has been in place since 1962. Also, the decision of the government to give land rights (Sor Tor Kor) to villagers already encroaching on forest land in 1982 stimulated the local people to encroach on even more forest land.

Since 1987, factors influencing land use, both internal and external, have been changing tremendously. The farmers who use land for rice and rubber production have been faced with many problems. Local communities have also become more involved in the market economy, and undergone many changes in attitudes towards life and living, especially in acquiring the modern,

western attitude that having money and the things money can buy is an important factor in their lives. Land use has been changing in response to these factors, among others. Many rubber plantations have been changed to fruit tree production, and rice fields to mixed farming or shrimp farms - all changes with the expectation of generating more income to the land owners. With this new incentive of acquiring money, increased forest encroachment and conversions of rice fields to shrimp farms have created significant adverse impacts to the communities and ecosystems of the Basin.

Tamod is an old community on the west of Songkhla Lake Basin, close to forests, and abundant with natural resources. Presently, the major land uses of the community are rubber plantation, rice fields, and fruit orchards.

In earlier days (1899-1946) the people in Tamod had a simple, subsistence way of living, depending mainly on natural products they obtained from the forest, with their main cultivated crop being rice produced for household consumption. Methods of rice production were traditional and utilized family labor. In the surrounding areas Tamod had both mountainous and non-mountainous forests, of which the latter was the one mainly used by the local community. The community managed the common property forest without any conflict. Products from the forest were sold to the communities nearby the Lake during this time, and later at markets located near the railway stations. Income generated by selling forest products was spent on necessary goods that could not be produced within the community, such as shrimp paste, salt and cooking pots. Rubber was first grown in Tamod in 1920-21, but by only 10 farmers - even though, as previously mentioned, the government had a policy to encourage citizens to stake out land for agricultural production, such claims were limited because the people of Tamod had little incentive to increase their farm lands due to a lack of technology and shortage of labor; a further disincentive was that if one wanted to stake out land he had to pay tax to the government. Therefore, forest encroachment in this period was not a problem.

Land uses in Tamod community began to change substantially following World War II, when the people in Tamod experienced suffering from War and felt insecure, encouraged them to stake out more land for rice production and at the same time high rubber prices stimulated the local people to stake out more land for rubber production. However, at an early stage, methods of production were still traditional and only family labors were used. Therefore, not much of land had been staked out. Until 1960 rubber land use started expanding. One of the reasons behind this

expansion was the government policy on rubber replanting scheme which has been implemented since 1962. After this policy has been implemented, many villagers in Tamod changed their occupations from depending on forest products to rubber production. Methods of rubber production improved, for example, high yield varieties and chemical fertilizer were used.

In an early stages of this period, the local community only encroached on the forest areas in the plain and left the mountainous forest untouched, until 1982-83 when the declaration of the government to give land right (Sor Tor Kor) to the villagers who had already encroached on forest land encouraged more local people to encroach on more forest land. Also at that time the price of rubber was very high, which stimulated the local people to encroach on even more forest, expanding to the mountainous areas which had been reserved for wildlife and conservation, to acquire more land for rubber plantations. Since then encroachment on forest land has been an ongoing problem.

Some of the villagers in Tamod still harvest forest products, but cannot generate enough income for their living. To obtain forest products, the villagers must get into deep and mountainous areas. Illegal wildlife hunting also occurs widely, even though a Wildlife Sanctuary has been declared in the area. For these reasons, for many years now there has been a movement by the leaders of the community to face up to the problem of forest encroachment and its adverse impacts. For example, in 1973, Tamod leaders coordinated with officials from the Forestry Department to set up a Forest Protection Unit in the Tamod community. This helped some, but forest encroachment still continued. After that, the leaders of the community, together with Prakhunchao from Wat Tamod, attempted to stop forest encroachment by arranging community meetings at Wat Tamod, and encouraging more villagers to join the meetings and participate in various activities to raise awareness of the problem, and work towards solutions everyone could participate in. From these meetings, “Sapa Larnwat Tamod”, a community council, was set up in 1995. This Sapa was composed of 3 parties, the villagers, religious organizations, and government officials. One of the Sapa’s roles was and still is the management of natural resources and the environment in Tamod. Recently, Sapa Larnwat Tamod has played a crucial role on conflicts arising from land rights issues, such as protesting the issuing of new Sor Tor Kor 4-01 documents in an important watershed area. A recent example of Sapa activity was helping the Tamod community to set up a “community forest” and promote eco-tourism therein.

Bangkae is a community on the west of Songkhla Lake Basin where the people have used their land for rice production for over a century. The people in the community can be classified into 3 groups: local people, Chinese immigrants (coming around 1924), and those who have migrated from other areas of southern Thailand. The local villagers staked out land in the plain and near the waterways, while the Chinese staked out a large piece of land over an area from the Bangkae railway station to Hat Kai Tao at the Lake. The last group, other southern Thai immigrants, is the Khongcheep community, who settled in the area under the government land allocation program of 1943, under which the new arrivals obtained 31.25 rai of land per household for their living.

Presently, the major land uses of Bangkae community are rice fields, rubber and fruit orchards.

From 1899-1946, the people of Bangkae community also enjoyed a very simple subsistence way of living, depending on natural resources, especially fish which were very abundant in the plain. Rice was produced mainly for household consumption, using traditional methods and family labor; those with larger rice fields sometimes hired additional labors to help with the harvest. Most such laborers were from the east of the Basin in Amphoe Ranot, Satingpra, and Singnanakorn. These labors used to work mainly in Chinese farms in Bangkae. The Chinese ways of staking out land for rice production were different from Thai methods. The Chinese put more emphasis on the water system. At that time, they constructed “Nopjeen” (Chinese dams), and were already using machines for rice production. In 1938 the Chinese set up the first rice mill, which became known as the “Big Bangkae Rice Mill”. As a consequence, rice from Bangkae was very popular in the market both locally and in Bangkok. The Chinese in Bangkae helped some Thais learn how to trade faster than other communities. However, in 1940-41 the Chinese moved out of Bangkae community. There were several reasons for this move - they were attacked by Thai villagers that did not want the Chinese to live within the community, rice prices fell, the government put new restrictions on how much land non-Thais could occupy, and the problems in the Chinese company.

From World War II to the present, although most people in Bangkae still grew rice, patterns of rice production have gradually changed. After the Chinese left, their methods of production remained in the community, and rice production for sale kept growing, expanding into new land and using more new technologies. After 1957, the farmers in Bangkae started using

tractors, followed by a new irrigation system in 1968-71. The farmers also began using Green Revolution technologies such as high yield varieties of rice, pesticides and chemical fertilizers. With these green revolution technologies, however, the farmers became vulnerable to off-farm production factors and increased production costs - and if the price of rice fell, farmers could experience financial loss. Also, as production increased, the farmers in Bangkae experienced many problems that they had not had to deal with when farming on a smaller scale, such as low fertility of land, pests, and lack of water - although new irrigation systems had been installed, many rice fields never had enough water. Low productivity has forced some farmers to look for alternatives for their survival. Some farmers converted rice fields to mixed farming or to rubber plantation in the upland areas. Many gave up rice production altogether and left their farms. Many villagers in Bangkae have begun to work in the agro-industries and service sectors in nearby Hat Yai and Songkhla. Over 10,000 rai of rice fields have reverted to grasslands.

Community awareness and participation in Bangkae has been limited, especially in the management of natural resources and the environment, largely due to a weakness of village organization due to a lack of leaders devoted to the community.